

DR. PÁLL SÁNDOR

Csuka Zoltán: A visszatért Délvidék – új szempontok hatvan évvel később

Az, aki Csuka Zoltán születésének századik évfordulóján valami újat akar mondani, nehéz feladat előtt áll. Alapvetően két elképzelés/ koncepció között választhat. Az egyik: a szintézis irányába mutató összefoglalás, újraértékelés és -értelmezés (amikor szinte az a benyomása, hogy az adatok, tények, az anyag bőségével kell megbirkóznia); a másik: megpróbálni a felszínre hozni, megmagyarázni, más szöveggörnyezetben értelmezni Csuka Zoltán életével és munkásságával kapcsolatos új, kevésbé ismert momentumokat. Ilyen az én vállalkozásom is. Éppen hatvan évvel ezelőtt Csuka Zoltán szerkesztésében látott napvilágot a Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat kiadásában **A visszatért Délvidék** c. könyv.¹ Mi, délvidékiek természetesen ismerjük a művet (igaz nem túl alaposan), de Magyarországon (megkockáztatnám ezt a véleményt) feledésbe merült. Harmat Béla, Csuka Zoltán bibliográfusa,² ki alapos munkát végzett a magyarországi könyvtárakban, e kiadványra vonatkozó kérdésemre nem kis meglepetéssel válaszolta, hogy ő erről nem tud, de évek során Csuka Zoltán sem utalt rá. Nem is tudhatott róla, mert a Széchényi Könyvtárban nincs meg. Legjobb tudomásom szerint Magyarországon csak két nem túl frekvenciált könyvtárban található: az Országgyűlés Könyvtárában és a Pécsi Egyetem Központi Könyvtárában. Mi délvidékiek is inkább hivatkoztunk rá, idéztük (mint például Mészáros Sándor³ vagy Utasi Csaba⁴) mintsem írtunk róla. Ez talán érthető is: a második világháború után nem volt ildomos róla beszélni. A könyv birtoklása kompromittáló tény volt, bűnnek számított (egyések szerint az 1944-es őszi véres megtorlás a könyv mellékletében lévő előfizetők névsora szerint történt), a szerkesztő is tartalma miatt nyilvánvalóan elfelejtette volna. Éppen az említettek miatt, fényt kell deríteni a könyv keletkezésének főbb mozza-

nataira, választ adni az örökké aktuális kérdésre: hogyan avatkozik be a politika (történelem?) az író műfordító életébe, munkásságába; bízva abban, hogy hatvan év távlatából vannak még új/ismeretlen szempontok. E vállalkozás nem könnyű és több veszélyt is hordoz magában. Levéltári adatok, a szerkesztőnek a témára vonatkozó nyilatkozata előttünk nem ismeretes, a munkában való motívumait szintén homály fedi, így következtetéseink is helyenként leegyszerűsítettek lesznek. Sokan viszont azt róhatják fel, hogy születésének századik évfordulóján nem ildomos kellemetlen témákról beszélni és azt is, hogy az ilyen dolgok feszegetése inkább a lejáratást szolgálja, mint az ünneplést. A mi véleményünk éppen ellenkező: tabu nélkül kell megközelíteni a délszláv irodalmak legnagyobb fordítójának munkásságát, mert csak így tudunk választ kapni az alapvető kérdésre: hogyan lett a legnagyobb, a legtermékenyebb.

1.

A műfordítás terén kifejtett munkásságának főbb mozzanatai ismeretesek. Emlékeztetőül:

- 1931–Todor Manojlović: **A centrifugális táncos**. Minisztérium
- 1941–Miloš Crnjanski: **Örökös vándorlás**. Regény.
- 1946–**Délszláv népballadák**. Karadzics Vuk Szeván eredeti népdalgyűjtéséből.
- 1947–Ivo Andrić: **Híd a Drinán**. Regény
- 1947–Ivan Goran Kovačić: **Jama (Tömegsír) Elbeszélő költemény**
- 1947–Vladimir Nazor: **A futár (Kurir Loda)**. Regény.
- 1948–Jakov Ignjatović: **Respektus Vászsa (Vasa Respekt)**. Regény.

¹ **A visszatért Délvidék**, Szerkesztette: Csuka Zoltán. (Bevezető: A szerkesztő). – Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1941, 537-141. (Melléklet: Személyi adattár azokról, akik megrendelésükkel a mű megjelenését előmozdították.)

² Harmat Béla: **Csuka Zoltán bibliográfia**. – Szentendre, Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, 1982, 159

³ Mesaroš Šandor: **Mađari u Vojvodini 1929-1941**. – Novi Sad, Filozofski fakultet, 1989. 401. (Idézet: 313.old)

⁴ Utasi Csaba: **Irodalmunk és a Kalangya**. – Újvidék, Forum, 1984, 208. (Idézet: 21, 26 old.)

1948–Petar Petrović Njegoš: **Hegyek koszorúja** (Gorski Vijenac). Drámai költemény.

1948–Borisav Stanković: Gúzsbakötött élet (Nečista krv). Regény stb.

Az első és második könyv között kerekén tíz év telt el. Csuka Zoltán 1933 augusztusában áttelepül Magyarországra és októberben megjelenik a **Láthatár** mint irodalmi szemle, a kisebbségi magyar és a környező népek irodalmi életének figyelője.⁵ Az első könyv pontosan a két világháború közötti idő közepén, a Crnjanskié a háború első napjaiban, a **Délszláv népballadák** viszont 1946-ban jelentek meg. Bátorkodunk megállapítani: egyik időpont sem véletlen, a könyvek megjelenése inkább a politika függvénye mintsem kizárólag a fordító akaratának eredménye, Csuka Zoltán igyekezett minél jobban kihasználni az öröknek tűnő viszonyokat, az éppen adódó alkalmat. És micsoda fordulatoknak vagyunk tanúi: 1941-ben jelenik meg, az örökbarátsági szerződés szellemében, Crnjanski könyve és az év végéig **A visszatért Délvidék is**. Crnjanski könyve megjelenésének körülményeiről már írtunk.⁶ Itt csak az igazán kuriózumnak számító két tényre hívnám fel a figyelmet. Az első: a könyv utószava Crnjanski tollából származik, egy sor ismeretlen és igen érdekes magyar vonatkozású életrajzi adattal: az anyja sokat mesélt neki arról, hogy a csongrádi magyarok a legjobb és legbecsületesebb emberek a világon, Temesvárott a legjobb barátjai a magyarok voltak (Jurka János, Joó István), ő volt Uitz-Ujlaky Rezső edzője, ki 1912-ben Stockholmban az olimpián discos- és gerelyhajításban negyedik lett, stb. A másik: a könyv recenziói nem csak a délvidéki áprilisi bevonulás előtt jelentek meg, hanem utána is, a nyár folyamán, amikor Jugoszlávia nem létezik, és nem kell ily módon is bizonyítani a jószomszédi kapcsolatot.

2.

A magyar hadsereg 1941. április 11-én átlépte a határt, miután április 10-én a zágrábi rádió bejelentette a Független Horvát Állam megalakítását. Ugyanezen a napon Horthy Miklós kormányzó és Bárdossy László

kormányfő kiadták hadparancsukat. Ebben a következőket írják: „... Az új belgrádi rendszer katonai erőket vonultatott fel határainkon s ezzel szemben Magyarország csak akkor tett védelmi intézkedéseket, amikor sorozatos légi támadások érték az ország területét és határunkban betöréseket kíséreltek meg, ami ellen kormányom ismételten hiába tiltakozott... A horvát nép vezérei – látva az új belgrádi rendszer politikájának végzetes következményeit, – kimondták Horvátország önállóságát és függetlenségét... A független és önálló horvát állam megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni és alkotó elemeire bomlott... Ezzel egyidejűleg parancsoló köteleességükké vált, hogy a Magyarországtól 1918-ban elszakított területet és az azon nagy tömegben élő magyarság sorsának és helyzetének biztosítását újból kezünkbe vegyük...Ezért még a mai napon parancsot adok katonáimnak, hogy a Délvidéken élő magyarságot az anarchia pusztításától megóvjuk.”⁷ Az újvidéki Reggeli Újság az eseményekről Tomán Sándor tollából hatalmas című cikkben számol be: **Piros-fehér-zöld feltámadás Újvidéken**. A két alcím: „Mi történt március 25-től április 12-ig”, és „Jugoszlávia felbomlása meghozta szabadságunkat”.⁸ A lakosság kitörő örömmel fogadta a honvédség bevonulását. Érdeemes idézni a cikkből: „Az izgalom tetőfokra emelkedett. Minden rádió nyitva állott, kicsinyek és nagyok, férfiak és asszonyok, mind-mind várták a honvéd vezérkar főnökének jelentését. Három óra után közölte a bemondó, hogy tíz perc múlva rendkívüli hírt ad. Nehezen múlt ez a tíz perc, de csak elmúlt és ekkor tudtuk meg, hogy már nem tarthat sokáig. Hős honvédeink áttörték a jugoszláv védelmi vonalat, bevonultak Zomborba és Szabadkára. Pillanatok alatt megváltozott a város képe, csak örvendező, mosolygós arccokat lehetett látni. Tömegek siettek a nagytemplom felé, ahol öt órakor kezdődött a Feltámadás. Igaz magyar Feltámadás. Ezrek, tízezrek tolongtak az uccákon, mindenkin a megszentelt három szín, a piros-fehér-zöld, amely huszonnégy éven keresztül csak lelkünkben virágozhatott, most kihajtott s ott díszelgett mindenki szíve felett. Pillanatok alatt zászlóerdő lepte el a várost. Nem kellett rendőrnek házról-házra járnia és parancsszóval kényszeríteni a lakosságot, hogy lobogózza fel

⁵ **Láthatár**. Irodalmi szemle a kisebbségi magyar és a környező népek irodalmi életének figyelője, Budapest, 1933-1944.

⁶ Pal Šandor: **O mađarskom (i prvom) prevodu Seoba Miloša Crnjanskog**. - Književna reč, br. 179, 25. oktobar 1982, 18./ Páll Sándor: **Crnjanski Örökös vándorlásának magyar (és egyúttal első) fordításáról**. - Üzenet, Szabadka, 1. sz, 1986, 42-45.

⁷ **A visszatért Délvidék**, 8. old.

⁸ **Piros-fehér-zöld feltámadás Újvidéken**. - Reggeli Újság, 1941. (április 12), Húsvét, 2-3.

házaikat, mint ama 1918. évi szomorú novemberi nap óta tették ez év március 27-ig. Senki sem parancsolta ezt meg, csak mindenki szíve-vágya szerint csókkal megszentelt háromszínű lobogóval akarta köszönteni dicsőséges honvédeinket. Nem volt még ilyen Feltámadás Újvidéken. A huszonkét évi rabság után bilincseitől megszabadult magyar nép áhitatos lélekkel énekelte az Alleluját, mert tudta, hogy most már csak percek kérdése mikor hinthet virágerdőre azokra, akikre olyan sokáig kellett várnia és akik vérükkel jelölték meg a szent magyar szabadság útját, amelyen hozzánk jöttek, hogy mi is boldog fellélegzéssel énekelhessük legszentebb imánkat: Isten áldd meg a magyart” Az újság vezércikkei is rendre ebben a hangulatban íródtak: „**Magyarok vagyunk.** Szép és szent szó! Szabadon, nyíltan kikiálthatjuk – magyarok vagyunk. Huszonkét évi titkos reményünk, fájó sóvárgásunk valóra vált; hamarabb, mint gondoltuk. Magyarok vagyunk. Nem mintha eddig nem lettünk volna azok, bizonyosság az újvidéki öt magyar egyesület bármelyike. Csak nem kiálthattuk tele szívvel örömmel; magyarok vagyunk. Ez a tény fokozottabb összetartást, munkálkodást követel, mert mindenki amit ad, vagy tesz, a Hazának teszi. Magyar apának s anyának, serdülő ifjúnak, a gyermeknek minden tette, minden megmozdulása a magyarságából kell fakadnia. S a szebb, jobb, magyarabb jövő reménységéből.”⁹ A művelődési rovat ismertetőt közöl a **Hazafelé c. filmről**¹⁰ melynek alcíme: „Magyar irreudenta film az újvidéki Pallasz Moziban. Főszerepben, Fedák, Vitéz Hajmássy, Csontos, Vaszary, Bilicsi”. Maga a szöveg így kezdődik: „A múlt még nem a múlté: a hazatérés vágya annyira belénk gyökerezett, hogy ma, felszabadulásunk után is lelkünk mélyéig megráz bennünket a boldog izgalom minden velünk összefüggésben álló revízió láttán vagy hallatán. Igaz ugyan az is, hogy Magyarország ma még nem Nagy-Magyarország, hanem csak megnagyobbodott Magyarország... Talán ez is volt az oka a Pallasz filmbemutatóján felhangzott lelkes tapsnak, amikor Fedák a **Hazafelé** zárójelentében elénekelte a dalt: – Bármerre jár, – Hazatalál Nagy-Magyarországba... Mi nem láttunk még magyar revíziós irányzatú filmet, nekünk eddig nem volt szabad tudnunk, hogy Magyarország soha nem mondott le rólunk és minden tettében, még a filmgyártás egy-egy re-

mekében is biztatóan kiáltott felénk: Hazatértek!...A határokon örködött Trianon s még e nekünk, értünk elmondott üzenetek sem juthattak el hozzánk soha. Az első revíziós fillmet most mutatják be Újvidéken...” Ebben a hangulatban ír Csuka Zoltán is tudósítva a budapesti könyvnapról: „A délvidéki közönséget természetesen a felszabadult Délvidék íróinak sátra érdekeli legjobban...A Délvidék írói egyébként csütörtökön este tartották meg a Zeneművészeti Főiskola kamaratermében nagy közönség előtt jólsikerült irodalmi estjüket.”¹¹ vagy: „Végetértek a budapesti könyvnapok a most, a harmadik könyvnap estéjén már bátran meg lehet állapítani, hogy a visszatért Délvidék magyar írói a legteljesebb sikert aratták a magyar székesfővárosban. A Stádium Kecskeméti utcai könyvsátrában a szlovákiai magyar írókkal és a pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet, valamint a Láthatár munkatársaival együtt sorakoztak fel a délvidéki magyar írók: Czako Tibor, Csuka János, Dudás Kálmán, Cziráky Imre, Herceg János, Szirmai Károly és Timár Ferenc s örömmel meg lehet állapítani, hogy valamennyien sok könyvet adtak el.”¹²

Kinek az ötlete volt **A visszatért Délvidék** megjelenítése, ezt ma már pontosan nem lehet megállapítani. Csuka Zoltán többször is ír a visszatért Délvidékről (ilyen sorrendben) de tény, hogy a könyv előkészítéséről már 1941. május 16-án olvashatunk a **Reggeli Újságban**¹³ „A felszabadított Délvidék legjobbainak írásaival a közeli hónapokban hatalmas emlékalbum jelenik meg Budapesten. A huszonhárom évi idegen uralom alatt is a Délvidéken a kisebbségi sorsba zuhant magyarság politikai, gazdasági és közművelődési téren is újból és újból minden nehézség ellenére hatalmas erőfeszítéseket tett életének fenntartására. Ez a nagy nemzeti munka csak részben juthatott felszínre, az anyaország magyarsága előtt pedig bizony meglehetősen az ismeretlenség homályában maradt. Viszont a délvidéki magyarság nagy tömegei a kisebbségi sors kényszerűségében nehezen juthattak ahhoz, hogy a magyar Délvidék történelmi múltját és folytonosságát megismerjék s így most, a felszabadulás pillanatában felvetődött a gondolat, hogy nagyvonalú emlékalbumban kell megörökíteni egyrészt az egyetemes magyarság szempontjából nagy történelmi eseményt, a felszabadítás boldog időszakát, a múlt szenvedéseit és bá-

⁹ Szigethy Béláné: **Magyarok vagyunk.** – Reggeli Újság, 1941- június 8, 16.

¹⁰ Reggeli Újság, 1941. május 29, 6.

¹¹ **Nagy sikerük van a délvidéki magyar íróknak a budapesti könyvnapon.** – Reggeli Újság, 1941- június 8, 16.í

¹² **Mindhárom könyvnapon nagy sikerük volt a délvidéki magyar íróknak Budapesten.** – Reggeli Újság, 1941. június 10, 7.

¹³ **A visszatért Délvidék.** – Reggeli Újság, 1941. május 16, 7.

natát, a magyar Délvidék történeti múltját és az elmúlt huszonhárom éven keresztül a bekapcsolódást az egyetemes magyar jövőbe. Ezt a gondolatot kívánja megvalósítani a Csuka Zoltán szerkesztésében Budapesten rövidesen megjelenő **A visszatért Délvidék** című emlékalbum, amely közel 500 oldalon szólaltatja meg a délvidéki magyarság legjobbjait, szellemi, politikai és gazdasági vezéregyéniségeit." Négy hónappal később, 1941. szeptember 3-án, az újság arról ír, hogy a könyv sajtó alatt van, közli a szerzők némileg megváltozott listáját, majd a cikk így fejeződik be: „A hatalmas mű iránt nemcsak a Délvidéken, hanem országszerte már most is igen nagy az érdeklődés, ami érthető is, mert a kötet történelmi értékű dokumentuma lesz a délvidéki magyar szellemi életnek. A mű Budapesten már sajtó alatt van s előreláthatólag november folyamán jelenik meg.”¹⁴ A könyv hamarosan meg is jelent, piros és fekete vászonkötésben. A **Reggeli Újságban** róla szóló recenzióval nem találkozunk, de a **Kalangya** 1942-es január-februári kettős száma K. aláírással jegyzetet közöl róla: „A kimerítő alaposággal és körültekintéssel szerkesztett emlékalbum összefoglaló áttekintést nyújt a Délvidék szellemi, társadalmi és gazdasági életéről. Az album munkatársai között felsorakoznak a Délvidék vezető egyéniségei, írók, művészek, politikusok és közgazdászok, mintegy leltári összefoglalást adva mindannak, ami a Délvidékkel együtt mint érték az anyaországhoz visszakerült. Ismerteti az elmúlt huszonkétévtizedes küzdelem számottevő eredményeit, a nevezetesebb délvidéki városok sajátos viszonyait, lelkiségét, társadalmi és gazdasági problémáit, a Délvidék irodalmi és művészeti közállapotait. A könyvet azzal a jóérzéssel forgattuk, hogy megírása feltétlenül hézagot pótol. Külön dicséret és elismerés illeti meg az album szerkesztőjét, Csuka Zoltánt, aki mindenre kiterjedő figyelemmel és alaposággal gondoskodott arról, hogy a könyv nem csak alkalmi mű, de egyben maradandó érték is legyen. Az egyes délvidéki városokról szóló ismertetéseket Balázs G. Árpád, a jeles délvidéki festő és rajzoló stílusos rajzai díszítik.”¹⁵ Így született meg a délvidéki magyar irodalom talán legellentmondásosabb könyve, amely megjelenésének pillanatában nagy eredménynek számított, büszkeségre adott okot; hogy csak pár évvel később

kellemetlen tényné, szégyenleni való tetté váljon. De, nézzük magát a könyvet.

3.

Bár a tartalomjegyzék ezt külön nem tünteti fel, könyvünk három részből áll. Az elsőbe sorolható az a 29 tanulmány, melynek szerzői:

1. Szilágyi István: Visszatér a Délvidék
2. (Anonim): Katonai közigazgatásunk munkája a felszabadított Délvidéken
3. Deák Leó dr.: Magyar iskolaügy a jugoszláv uralom idején
4. Bácskai Lajos: A római katolikusok
5. Kramer Gyula: A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség feladatai és munkája
6. Ágoston Sándor: A délvidéki református keresztények öröme, hálája és szomorúsága
7. Reök Andor dr.: Délvidéki magyar gazda kisebbségi sorsban
8. Prokopy Imre: A jugoszláviai magyar kisebbség védelme a népszövetségi Tanácshoz intézett panasziratok sorsa
9. Völgyi János dr.: A tegnapi és a mai Szabadka
10. Csuka János: Szabadka
11. Herceg János: A délvidéki magyar irodalom kisebbségi évei
12. Csuka Zoltán: Újvidék
13. Gombos György: Bácska otthont adott a bukovinai székelyeknek
14. Kiss Lajos dr.: A Délvidék zenei élete
15. Kühner Béla dr.: Zombor
16. Szirmai Károly: A folyóirat szerepe kisebbségi sorsunkban
17. Balázs G. Árpád: A Délvidék képzőművészete
18. Draskóczy Ede dr.: Óbecse
19. Blazsek Ferenc: Huszonkét év a Balkánon
20. Batta Péter: Magyarkanizsa
21. Cziráky Imre: De azért neveltünk is néha
22. Fekete Lajos: A magyar sajtó
23. Garay Béla: A Délvidék magyar színjátszói
24. Kelemen János: A magyar ifjúság kisebbségi évei
25. Hegedűs László dr.: A délvidéki magyar falvak kultúrája
26. Szentiványi Dezső: A mezőgazdaság

¹⁴ Sajtó alatt „A visszatért Délvidék”. – Reggeli Újság, szeptember 3, 7.

¹⁵ Kalangya, X, 1942. jan. – febr., 1-2. sz. 94.

27. (Anonim): Zenta
 28. Molnár István: A visszatért baranyai háromszög
 29. Szántó Péter: A visszatért Muramellék és Muraköz

Kik is voltak (legalább részben) ezek a feledésbe merülő személyek? Adataink egy részét közli a Reggeli Újság beharangozó cikkeiben, másik részét Tomán László nyugalmazott újvidéki szerkesztőnek köszönjük, míg a harmadik megtalálható a Személyi adat-tárban. Tehát, az újság szerint, a szerzők a következők:

1. Andrée Dezső, a Reggeli Újság főszerkesztője- Gyöngyösbokréta mozgalom
2. Ágoston Sándor – református püspök – Délvidéki magyar reformátusok
3. Balázs G. Árpád- festőművész- délvidéki magyar művészet
4. Blazsek Ferenc - a Magyar Közművelődési Szövetség főtitkára – Huszonkét év a Balkánon
5. Dr. Batta Imre - ügyvéd, a magyarkanizsai Magyar Párt elnöke - Magyarkanizsa (városkép)
6. Cziráky Imre - író- A Tisza menti magyarságról
7. Dudás Kálmán - író, Bácskai versek
8. Csuka János - a szabadkai Hírlap főszerkesztője- Szabadka (városkép)
9. Csuka Zoltán - író, Újvidék (városkép)
10. Dr. Deák Leó- volt képviselő, a Magyar Párt elnöke, Bács-Bodrog vármegye főispánja - A délvidéki magyarság politikai élete a megszállás idején és a magyar iskolák helyzete
11. Dr. Draskóczy Ede - az óbecsei Magyar Népkör elnöke- Óbecse (városkép)
12. Fekete Lajos - író- Három bácskai vers
13. Garay Béla - színművész- A Délvidék magyar színe
14. Herceg János - író, Zombor város könyvtárosa - délvidéki magyar irodalom
15. Gombos György - A bukovinai székelyek bácskai telepítése
16. Kelemen János - a Becskereki Torontál főszerkesztője A délvidéki magyar ifjúság kisebbségi évei
17. Kende Ferenc - a Reggeli Újság igazgatója- Délvidéki magyar népművelés és az egyesületek élete
18. Dr. Kiss Lajos - zenetanár
19. Dr. Koráni Elemér - plébános, közíró - A délvidéki magyar katolikuság
20. Kramer Gyula - a Magyar Közművelődési Szövetség elnöke - A Délvidéki Magyar Közmű-

21. Dr. Kührner Béla - tanár és író - Zombor (városkép)
22. Dr. Nagy Iván - ügyvéd, a Nép főszerkesztője - A délvidéki magyar nép szociális kérdései
23. Nyigri Imre - hírlapíró, az Esti Újság szerkesztője - A magyar Délvidék (statisztikai tanulmány)
24. Dr. Prokopy Imre - nyugalmazott főispán - Délvidéki magyar petíciók a Népszövetség előtt
25. Radványi-Radicsevich Sándor - a Nép szerkesztője - Népi mozgalom a délvidéki magyarság körében
26. Tomán Sándor - az újvidéki Polgári Magyar Daloskör elnöke, hírlapíró - A délvidéki magyar sajtó és a délvidéki dalosmozgalom
27. Dr. Szirmai Károly - a Kalangya főszerkesztője - A magyar folyóirat nevelő szerepe a magyar irodalomban, a kisebbségi életben és a felszabadulás után
28. Vámos János - Zenta (városkép)

A két előzetes ismertetőnek köszönhetően betekintést nyerünk a könyv szerkesztésének műhelytitkaiba. Ezekben több olyan név is szerepel, melyekkel a könyvben nem találkozunk. Csuka Zoltán bevezetőjében maga is utal azokra a nehézségekre, melyekkel szembe kellett néznie: „...A kötet összeállításának pillanata kétségtelenül nehéz feladat elé állította a kiadót, s ez a nehéz feladat sokszor nagyon is közelről érintette a szerkesztőt, de nem különben a munkatársakat. Hiszen épp az a szempont, hogy a délvidéki magyarság legjobbjai írják meg ezt a könyvet, azzal a hátránnyal járt, hogy az átalakulás forró hónapjaiban ezek a férfiak annyira el voltak foglalva a cselekvő munkával, hogy alig juthattak íróasztalukhoz. Ebből adódik, hogy néhányan közülük még a szerkesztés zártáig sem készülhettek el tanulmányukkal s így ezeknek írásairól fájó szívvel bár, de kénytelenek voltunk lemondani.” Tanulmányát, vagy más jellegű cikkét, nem írta meg Andrée Dezső (A délvidéki Gyöngyösbokréta mozgalomról), Dudás Kálmán (Bácskai versek), Kende Ferenc (A délvidéki magyar népművelés és az egyesületek élete), dr. Koráni Elemér (A délvidéki magyar katolikuság), dr. Nagy Iván (A délvidéki magyar nép szociális kérdései), Radványi-Radicsevich Sándor (Népi mozgalom a délvidéki magyarság körében), Tomán Sándor (A délvidéki magyar sajtó és a délvidéki dalosmozgalom). A Reggeli Újság második közlésében az

előzetes lista ezekkel a nevekkel bővül (tanulmányaik a könyvben is megtalálhatók):

1. Csuka Zoltán - Újvidék
2. Gombos György – Bácska otthont adott a bukovinai székelyeknek
3. Vámos János – Zenta

Teljesen újnak, szinte meglepetésnek számítanak a könyvben megjelenő következő tanulmányok:

1. Szilágyi István - visszatér a Délvidék
2. (Anonim) - Katonai közigazgatásunk munkája a felszabadított Délvidéken
3. Bácskai Lajos - A római katolikusok
4. Völgyi János dr. – A tegnapi és a mai Szabadka
5. Hegedűs László dr. – A délvidéki magyar falvak kultúrája
6. Szentiványi Dezső - A mezőgazdaság
7. Molnár István - A visszatért baranyai háromszög
8. Szabó Péter - A visszatért Muramellék és Muraköz

Bár az említett bevezetőben Csuka Zoltán arra hivatkozik, hogy „Ez a kötet nem a monográfiák teljességével és igényességével kerül az olvasó asztalára” és a szerkesztőt „a kötet összeállításánál elsősorban az a szempont vezette, hogy a visszakerült déli részek szellemi vezetőinek legjobbait szólaltassa meg egy korszakról, amely a délvidéki magyarság életében a **kisebbségi** jelzöt fogja kapni s amely kétségtelenül rányomta a maga bélyegét nemcsak a vidék, hanem az emberek képére is”; a szerkesztés módja, az egyes területek fedése, éppen a monográfiák szerkesztési szabályaira utal. Erről tanúskodnak a feldolgozott témák is: bevezető, katonai közigazgatás, iskolaügy, vallási felekezetek, DMKSZ, földművelés, kisebbségi jogok, városok, irodalom, bukovinai székelyek, zene, képzőművészet, sajtó, színjátszás, falvak, nemzetiségek. Ezeknek egy része aktuális, másik helyzetkép, míg a harmadik mérleg, ill. összegzés. Ez a könyv éppen a monografikus természetű, az adatok bősége, nem pedig aktuálpolitikai mivolta miatt értékes még ma is.

3.

A könyv második részét Nyigri Imre 345 oldalas tanulmánya képezi. (Összehasonlításképpen az első rész 29 szerzőjének 292 oldal jutott!) Sajnálatos módon ennek fejezetei, melyekből 21 van és mindig idézettel kezdődnek, sem alfejezetei nincsenek külön feltüntetve. Szerzőnk szívesen idéz Adolf Hitlertől, de akár Kossuthtól, Mocsárytól vagy Petőfitől. „Sohasem hagy-

tam kétségét aziránt, hogy Európában úgyszólván lehetetlen valaha is mindenkit kielégítő módon összeegyeztetni az állami és a népi határokat” – 1939. április 28-án, Hitler Adolf. „Azért számoljunk le minél előbb azzal a reménykedéssel, hogy e hazában élő minden nemzetiséget megmagyarosíthatunk és kövessünk oly politikát, mely viszonyainknak megfelel. Ismerjük el, hogy ebben a hazában vezérszerepet vivő magyarság mellett vannak más oly nemzetiségek is, amelyek teljesen kifejlett nemzeti érzülettel rendelkeznek és amelyeket ezért nemzetiségükből kiforgatni lehetetlenség. Az oly nemzeti politika, melynek az a jelszava hogy 'egy állam egy nemzetiség' nem a viszonyainkhoz való... A mi feladatunk ragaszkodni ahhoz, hogy a 19. századbeli emberiség nemcsak nemzetiségből él, és van elég érdek a nemzetiségi közösségen is, amely képes arra, hogy embereket közös állami létbe egyesítsen.” (A régi magyar nevelés). „Minden nemzet súlyából annyit veszít, amennyi az általa elnyomott nemzetiségek súlya.” (Szüllő Géza). Tanulmányának fejezetei a következők:

A visszatért Délvidék nemzetiségi képe

- Nyigri Imre-

1. A honfoglalástól –Trianonig – 295
 - 1.1. A bánágok – 296
 - 1.2. A szerb vándorlások – 296
 - 1.3. A magyarság északabbra szorul – 298
 - 1.4. A Szerbség „ideiglenes” letelepedése – 298
 - 1.5. Rendszeres telepítés a Délvidékre
2. Magyarország népesedésének történeti fejlődése – 304
 1. Délmagyarország gyarmatosítása – 305
 2. A nemzetiségi megoszlás – 307
 3. Mohácsnál kezdődött...- 308
 4. A magyar nyelv – 309
 5. A belső vándorlások – 311
 6. Északról-délre – 312
 7. A városokba tódulás – 314
 8. A kivándorlások – 316
 9. A felekezeti adatok szerepe – 316
 10. A proletár elemek – magyarok – 317
3. A szerbek „történeti argumentumai” – 319
 1. Kik voltak az őslakók? – 319
 2. A despoták birtokai – 320
 3. „Minél előbb az azelőtt bírt földjére...” – 320
 4. A kiváltságok – 323

5. A kulturális fölény – 323
 6. Gazdasági érdekek – 324
 7. Szláv helynevek a Bácskában – 325
4. Szerb módszerek a magyarság számának csökkentésére – 326
 1. Elszerbesítés – 326
 2. Az őslakosság háttérbe szorítása – 327
 3. Gazdasági letörés – 328
 4. A trianoni határok délen – 330
 5. Vazallus-államból – középhatalom – 337
 1. Rascia – 337
 2. A hűbéres fejedelemségtől-Jugoszláviáig – 338
 3. Jugoszlávia – 339
 4. A népesedési adatok – 343
 5. A nemzetiségi kérdések – 346
 6. A szerbiaiak hegemoniája – 346
 7. A szláv harapófogó – 348
 6. Az 1921. évi szerb népszámlálás – 348
 1. A cél: a magyarság számának csökkentése – 350
 2. Az adatok igazsága 351
 3. Szabadka példája 354
 7. Az 1931. évi szerb népszámlálás 359
 1. „Előzetes” és „végzetes” adatok – 364
 2. Papirostöbbség – 365
 3. Egységesítés – 366
 4. A magyar statisztika értéke – 368
 5. Vádak a magyar népszámlálások ellen – 369
 6. Szerb kifogások – 372
 7. A magyar tudók száma – 373
 8. Délszlávok Csonka-Magyarországban - 374
 8. A magyarság kisebbségi sorsa – 375
 1. Névelemzés – 378
 2. A magyar földmunkásság – 378
 3. A magyar szakmunkások – 380
 9. Az agrárreform jelentősége a nemzetiségi megoszlásban – 382
 1. A Bácska földjének megoszlása a nemzetiségiek között – 384
 10. A magyarság a szerb népszámlálások tükrében – 390
 1. Gyér adatszolgáltatás – 390
 2. A községek nemzetiségi anyakönyve – 392
 3. Magyarok maradtak – 393
 4. Közigazgatási területváltozások – 394
 5. Keserű tanulságok – 396
 6. A magyarság és a nemzetiség aránya –
 7. A szerbség fejlődése – 398
 11. A nemzetiségek települési helyei a visszatért területen – 398
 1. A Bácska 399
 - a) A magyarok – 400
 - b) A szerbek – 400
 - c) A németek 401
 - c) A szlovákok és rutének – 401
 2. Baranya – 402
 3. Muramellék és Muraköz – 402
 4. Nemzetiségek Baranyában és Bácskában 1830-tól – 403
 5. A németiség települése – 406
 6. Bunyevácok és sokácok – 407
 12. Az adatok községenként – 408
 1. Apatini járás – 408
 2. Palánkai járás – 415
 3. Topolyai járás – 417
 4. Kulai járás – 422
 5. Újvidéki járás – 423
 6. Hódsági járás – 429
 7. Zentai járás – 434
 8. Zombori járás – 434
 9. Óbecsei járás – 443
 10. Titeli járás – 446
 11. Zsablyai járás – 450
 12. Bácska – 451
 13. A bácskai városok – 462
 13. A baranyai háromszög – 468
 1. A kisköszegi járás – 468
 2. Dárdai járás – 473
 14. Az egész elszakított és a visszatért terület – 485
 1. A Muramellék – 485
 2. Az önálló vend kultúra – 486
 3. A földrajzi és gazdasági helyzet – 488
 4. A vend hűség – 489
 5. A vendség – 489
 6. A szlovén közigazgatás – 490
 15. A Muraköz

1. A muraközi nyelv – 492
 2. A Muraköz magyar terület – 493
 3. Egyházi hovatartozás – 493
 4. Zárt egység – 494
16. Az asszimiláció
1. A beolvadás okai – 495
 2. Megállott a nyelvhatárok mozgása – 496
 3. A keveredések változatai – 497
 4. Beolvadni is tudunk – 498
 5. Magyarok Jugoszlávia szláv tengerében
 6. A magyarság súlya a Dunavölgyben
17. Mit szereztünk vissza az elszakított Délvidékből? – 504
1. A mai Magyarország – 504
18. Ki a felelős az elrontott magyar-szerb viszonyért? – 509
1. Okkupáció, annexió és 1914. – 510
 2. Az egyházi élet Jugoszláviában – 512
 3. A bácskai egyházmegye – 512
 4. A bánáti apostoli adminisztratura – 513
 - Bosnia-szerémségi püspökség Gyakováron – 512
 - A marburgi egyházmegye – 513
 - A belgrádi római-katolikus érsekség – 513
 - A jugoszláv reformátusság – 514
 - A római-katolikus némettség – 514
 - A délvidéki magyar katolicizmus – 514
19. A magyar kultúra ereje – 515
1. Magyarország szerepe a szerb kultúrában – 516
 2. Kultúrindex – 518
 3. A délkelet európai egyensúly – 519
20. A Kárpát-medence egyensúlya – 521
1. A Vajdaság nacionalizálása – 522
 2. 435.000 délszláv telepítése
 3. A magyarság elvézése – 524
 4. A magyarság államalkotó szerepe – 526
 5. A habsburgi politika – 528
21. A magyar kisebbségi politika – 529
1. A propaganda jelentősége – 532
 2. A magyarság hivatása

Anyagismerete megbízható, táblázatai kitűnőek, érveinek felsorakoztatása hatásos. Sok olyan feledés-

be merülő könyvvel, cikkel találkoztunk, melyek megérdemelnék az újraolvasást, tanulmányozást.

4.

A könyv harmadik részét a Személyi adattár képezi „azokról, akik megrendelésükkel a mű megjelenését előmozdították” ahogyan a csillaggal ellátott megjegyzés alatt áll. Nem kevesebb, mint 140 oldalon, 5-10 sorig terjedő szócikkekben, 1724 személy adataival ismerkedhetünk. Ez a személyi adattár nem más, mint egy kis Délvidéki Életrajzi Lexikon. Értéke felbecsülhetetlen, mert adatokat közöl az előfizető születési helyéről és évéről, foglalkozásáról, tanulmányi eredményeiről és főbb életrajzi momentumairól. Íme szűkebb pátriából, taláalomra kiválasztott két életrajz:

Sztepanov Jovan g.kel. szerb főesperes, Óbecse. szül. 1863-ban Titelben. Édesapja Sz. Akszentije m.kir.erdőtiszt volt Óbecsén. A középiskoláit Újvidéken, a Teológiát Karlócán végezte. 1886-ban káplán lett Boldogasszonyfalván, 1889-ben plébánossá nevezték ki Óbecsére, 1925 óta az óbecsei esperesi kerület főesperese. Több szerb nyelvű teológiai munkája jelent meg. Kiváló amatőr festőművész. A magyarságnak igaz barátja. Neje: Belyánszky Miléva. Fia: Iván.

Fűzér Péter áll. tanító, Péterréve. szül. 1898. Fehértemplomon. Iskolai tanulmányait és a tanítóképzőt Baján végezte. Pályafutását 1922-ben Csurogon kezdte, majd 2 éven át Ószerbiában működött. 1937. óta a péterrévei áll. iskolában tevékenykedik. A Közművelődési Kör tagja, a helyi kultúrélet vezetésében aktív részt vesz. Felesége: Barbick Katalin. Gy. Terézia.

A maga 678 oldalával, a lehetőségekhez képest jó minőségű vászonkötésben, A-4 formátumával, bőségesen illusztrálva, a kötet címlapján látható Bács váranak kapuján talált „ösi bács megyei” címerrel, a könyv megjelenésének pillanatában nem hozott szégyent szerkesztőjére. Csak később vált kellemetlen tényé. De miért?

A cikkek, tanulmányok java része őszinte örömmel fogadta a honvédség bevonulását a Bácskába. Amikor a történelem kereke, ki tudja hányadszor, 1944-ben megint fordult, ezek az akár nyíltan, akár titkosan vallott eszmék életveszélyessé kezdtek válni. Csuka Zoltán, a szerkesztő, könyvének bevezetőjében a következőket írja: „Mi a tanulság abból a több mint húsz esztendőből, amit ez a magyarság idegenben, nemzet-törzsétől csaknem hermetikusan elzártságban

eltöltött...az átalakulás és az újraépítő munka lázában összeállított kötet is, érzésünk szerint egész sor olyan értékes tanulmányt foglal magában, amelyeket most, a felszabadulás hónapjaiban kellett megörögzíteni késői korok okulására. Ezekből az írásokból még a kisebbségi sors nehéz és fojtó levegőjét érezzük...A visszatért déli részek életének csaknem minden ágából folynak össze ebben a kötetben folyammá a csermelyek vagy patakok s megörögzítik egy korszak arcát, melynek vonásai máris hónapról-hónapra gyorsan változnak és átalakulnak. Ezt az arcot, egy szenvedő magyar nemzet-rész arcát pedig érdemes megörökíteni s mélyen a lelkünkbe vésnünk; vonják le belőle lehetőleg a szeretet tanulságait azok, akik az új korszakban ezen a területen új feladatok megoldása előtt fognak állni." Ez már 1944 őszén, Magyarországon is komoly kompromittáló ténynek számított.

Horthy Miklós kormányzó 1941. július 28-án Szabadkán járt. A Reggeli Újság másnap öles betűkkel a következőket írja: „**A kormányzó a visszatért Délvidéken.**” A „magyar kenyér” szabadkai ünnepén „nagy lelkesedéssel ünnepelték a Délvidék felszabadulását”. A kormányzó különvonatának érkezését ágyúlövések

jelezték, a pályaudvaron a katonai zenekar a Himnuszot játszotta. A visszatért Délvidék nevében dr. Sántha György a volt jugoszláviai Magyar Párt egykori elnöke köszöntötte a kormányzót, majd a kormányzói pár gépkocsin az ünnepség színhelyére, a városháza előtti Szent István térre hajtott. Itt a kormányzót dr. Bárdossy László miniszterelnök üdvözölte, majd a vendég válasza következett. „A Kormányzó szavai után percekig zúgott az éljen, majd a kenyérszegés ünnepélyes aktsa következett. Dobó József horgosi gazda felvitte az emelvényre a pirosra sült kenyeret és néhány szívhez szóló szóval fordult az államfőhöz, aki ezután megszegte az átnyújtott kenyeret, majd hosszasan elbeszélgetett Dobó Józseffel.” Könyvünk akvarellal készült színes melléklete, a címlaphoz külön baloldalra beraasztva, éppen ezt a pillanatot örökítette meg. A gyökeresen megváltozott politikai körülmények közepette ez már sok gondra okot adó tény volt. Csuka Zoltán ezt tudta, és bizonyítani akart. Hogyan? Úgy, hogy egymaga a délszláv irodalmakból többet fordított, mint bárki más. **A visszatért Délvidéket** sem tette szóvá soha senki.

*Elhangzott Érden, 2001. szeptember 26-án, a Csuka Zoltán születésének 100. évfordulójára rendezett irodalmi emlékülésen